

Bedachten onze voorouders 70.000 jaar geleden De Stijl, en niet Mondriaan?

Kunst is een uniek modern menselijk talent. Hoe verfijnd de stenen werktuigen van *Homo erectus* en de Neanderthalers ook waren, kunstenaars waren ze niet. Of tenminste, dat hielden archeologen lang en op hoog volume vol. Tot de datering in februari van een Spaanse grottschildering. Die bleek 65.000 jaar oud. Toen leefden er geen moderne mensen in Spanje, maar (voor zover we weten) alleen Neanderthalers.

Door Gerrit Dusseldorp

Waarom is kunst zo belangrijk? Tekenen geeft tenslotte *an sich* geen evolutionair voordeel. Geeft het dan alleen aan dat linkse hobby's al heel oud zijn? Nee. Kunst is bedoeld om gezien te worden. Het maken van kunst wijst op symbolisch gedrag. En tot afgelopen februari was kunst een van de weinige gedragingen die exclusief aan onze eigen soort voorbehouden leek. Wij zouden, als enigen, een verfijnd systeem van symbolische communicatie ontwikkeld hebben. En in één adem wordt daar dan vaak aan toegevoegd dat dat verschil wel eens het uitsterven van Neanderthalers kan verklaren.

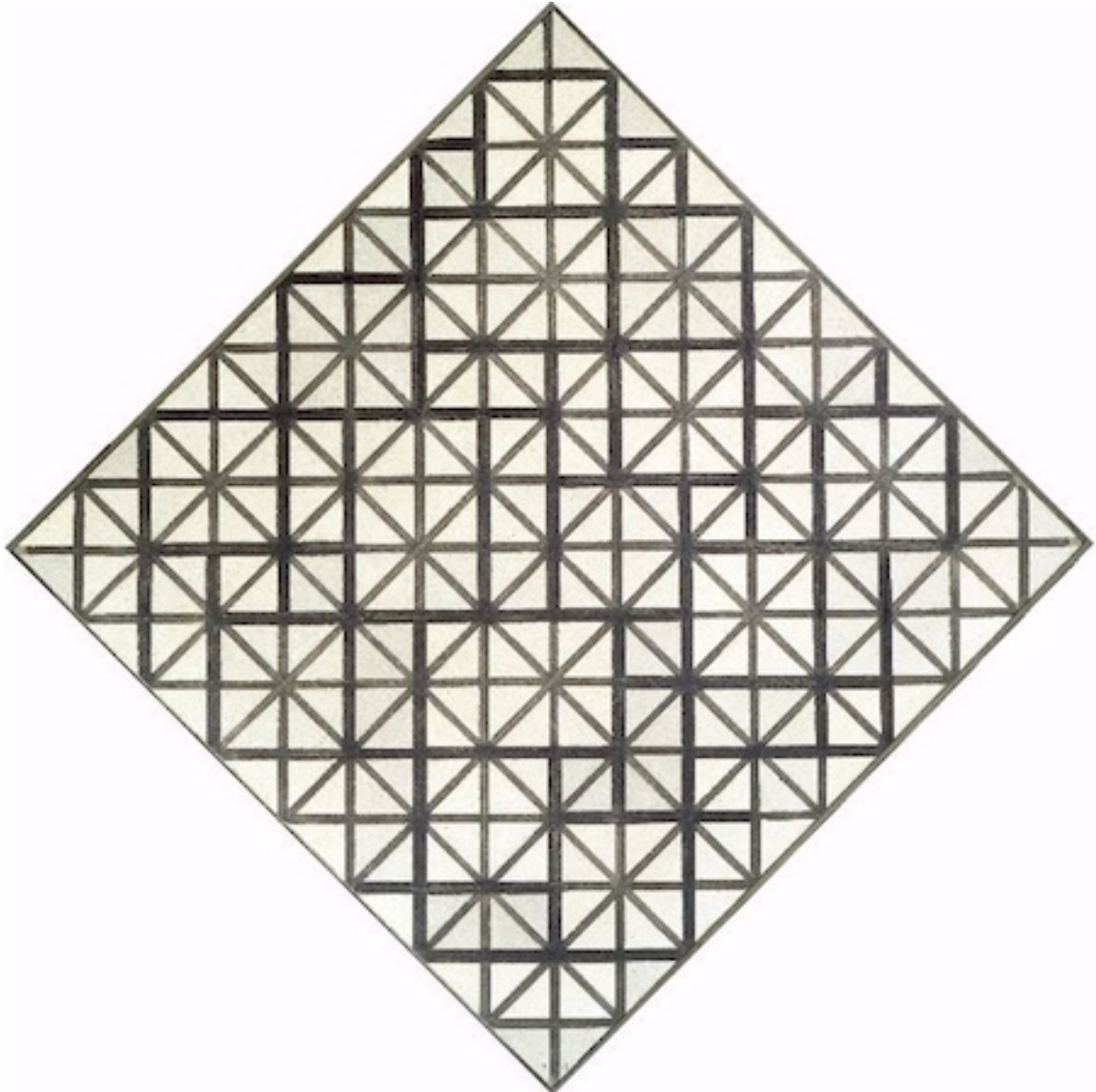
'De Stijl' van *Homo sapiens*

Onze oudste kunst is gevonden in Zuid Afrika, in *Blombos Cave*. Opgravingen in deze grot aan de kust, zo'n 200 kilometer ten oosten van Kaapstad, hebben een heleboel bijzondere vondsten opgeleverd. Het bekendst zijn [gegraveerde stukken](#) van een opvallend rood mineraal, rode oker. Ik had het geluk daar als jonge post-doc ook even op te graven, hoewel ik geen van de spectaculaire vondsten deed.

Ruim 70.000 jaar oud stuk gegraveerde rode oker uit Blombos Cave, Zuid-Afrika. (Foto: Chris Henshilwood, Wikimedia Commons)

Toen de afgebeelde vondst werd gepresenteerd, waren commentaren als ‘mijn dochter van drie kan dat ook’ niet van de lucht. Is dit nu echt kunst? Daarover kun je natuurlijk ruziën, maar vergelijk het patroon eens met de *Compositie met Grijs Lijnen* van De Stijl-icoon Piet Mondriaan in het Gemeentemuseum in Den Haag.

De Stijl: Compositie met grijze lijnen van Piet Mondriaan (Beeld: Haags Gemeentemuseum)

We stellen ons bij kunst zaken van onovertroffen schoonheid voor, liefst gemaakt door ongelukkige zonderlingen die vroeg sterven. We smullen van de mythevorming over de ongelukkige levens van Vincent van Gogh of Rembrandt, en Jim Morrison, Kurt Cobain, Amy Winehouse en de rest van de 27-club. Maar De Kunstenaar als zonderling genie is een moderne rol die we niet op het verre verleden moeten projecteren.

Wat we wel kunnen zeggen over de Zuid-Afrikaanse gravures zoals die in Blombos, is dat ze zorgvuldig zijn gemaakt. Microscopisch onderzoek laat zien dat het patroon zorgvuldig is

aangebracht. Dezelfde patronen worden in Blombos ook [duizenden jaren lang](#) herhaald. Op andere vindplaatsen in Zuid-Afrika vinden we [gegraveerd struisvogelei](#). En weer herhalen de makers dezelfde patronen duizenden jaren lang. Afgezien van de esthetische waarde, die patronen hadden betekenis. Het waren geen willekeurige krassen, ze stonden ergens voor.

Neanderthalers: mensen zonder verbeelding?

Van andere mensen kenden we geen kunst. Zelfs niet van Neanderthalers, ook al hadden die ongeveer even grote hersenen als wijzelf. Zij waren bovendien duidelijk slim genoeg om bijvoorbeeld complexe werktuigen te maken. Hoewel, die vaststelling was al een tijdje een beetje aan het wankelen. Zo verzamelden Neanderthalers wel rode oker. Ze graveerden er geen patronen in, maar toch.

En op de archeologische vindplaats [Maastricht Belvédère](#) stelde een team van mijn Leidse collega's vast dat ze de oker in een vloeibare vorm gebruikten. En dat 250.000 jaar geleden! Het is verleidelijk om die oker als verf te interpreteren. Maar rode oker kun je echter ook voor andere dingen gebruiken. Als zonnebrand bijvoorbeeld, dus afdoende bewijs voor het maken van kunst is de vondst niet.

In Gibraltar vonden archeologen in 2011 [een gravure](#) in de vorm van een *hashtag*. De gravure was bedekt door aardlagen die Neanderthaler-werktuigen bevatten. Dit betekent dat de gravure ouder is dan die aardlagen. Omdat moderne mensen zoals wij Gibraltar pas later bereikten, moet de *hashtag* door Neanderthalers zijn gegraveerd. Maar dit is er slechts één. Dus is het heel goed mogelijk dat het hier niet om kunst gaat, maar om willekeurige krassen.

Neanderthaler 'hashtag' uit Gorham's Cave, Gibraltar. Foto door Stewart Finlayson, Gibraltar Museum.

En we gingen eigenlijk uit van dat laatste. Tenslotte graven we al meer dan honderd jaar vindplaatsen op uit de Oude Steentijd. We dachten dat als Neanderthalers kunstenaars waren, we wel eerder kunst van ze zouden hebben gevonden.

Grottenkunst is lastig te dateren

Maar misschien hebben we hun kunst al wel gevonden, maar weten we dat gewoon nog niet. Grottenkunst is heel erg moeilijk te dateren. Pas in de laatste paar decennia boeken we vooruitgang in het dateren van grottenkunst. Sommige zwarte schilderijen zijn met houtskool gemaakt. Tot voor kort hadden we zulke grote monsters nodig om die schilderijen te dateren met behulp van [koolstofdatering](#) (C14-dateringsmethode) dat dit eigenlijk onmogelijk was. Daarnaast is veel rotskunst gemaakt in rode verf gebaseerd op rode oker, zodat de C14-methode nutteloos is.

Tegenwoordig kunnen we [stalactieten](#) dateren door de kleine hoeveelheden radioactief uranium die erin zitten. En soms vormen stalactieten zich bovenop grottenkunst. Die kunst moet dan dus ouder zijn dan de stalactiet. In 2012 werden op die manier [schilderingen uit een aantal grotten in Noord-Spanje](#) gedateerd. In bijna alle gevallen waren de stalactieten jonger dan 40.000 jaar. Maar boven één rode stip was 40.800 jaar geleden al een stalactiet gegroeid. De moderne mensen arriveren in Spanje net rond 40.000 jaar geleden; ervoor woonden er Neanderthalers. Die ene rode stip zou dus door óf de laatste Neanderthalers, óf de eerste moderne mensen gemaakt kunnen zijn. Weer ging iedereen ervan uit dat moderne mensen ook die rode stip maakten. Tenslotte kennen we veel kunst van Homo sapiens en absoluut geen Neanderthalerkunst.

Maar vanaf 29 februari 2018 werkt die redenering niet meer. In het wetenschappelijk tijdschrift [Science](#) publiceerden onderzoekers hun dateringen in drie Spaanse grotten. Een ervan was al in 1911 ontdekt. We kenden deze kunst dus al meer dan een eeuw. Het blijkt dat een aantal stippen, lijnen en een handafdruk fors ouder zijn dan 40.000 jaar. De oudste schildering lag verborgen onder een stalactiet van 65.000 jaar oud. Dit betekent dus dat de kunst gemaakt is door Neanderthalers.

De waarschuwing die iedere archeoloog in zijn eerste jaar krijgt, luidt: *Absence of Evidence is not Evidence of Absence*. Die bleek maar weer te kloppen.

We weten nu dat Neanderthalers grotschilderingen maakten. En dat gebeurde herhaaldelijk, in tenminste drie grotten. Er is dus niet langer sprake van een enkele uitzondering, maar van (het begin van) een patroon. Wel is er nog geen figuratieve kunst bekend die aan Neanderthalers toegeschreven kan worden. Dat blijft nog (even?) een uniek modern menselijk gedrag.

De oudste kunst?

Hoe oud is het maken van kunst nu echt? Het antwoord ligt misschien in Leiden. Niet als geboorteplaats van De Stijl, Rembrandt en Jan Steen. Nee, in Naturalis. Mijn collega José Jordens en haar team beschreven daar een grofweg 500.000 jaar oude [gegraveerde schelp](#).

Die schelp was in de negentiger jaren van de negentiende eeuw verzameld in Indonesië door de ontdekker van *Homo erectus*, Eugène Dubois. Vooralsnog is dit echter een eenzame uitzondering. Misschien is er dus geen sprake van kunst, maar van verveeld krassen. Maar of deze vondst een uitzondering blijft, durf ik niet te voorspellen.

Door Homo erectus gegraveerde schelp met geometrische lijnen. (Foto: Hnapel, Wikimedia Commons)

Bronnen beeldmateriaal:

1. Blombos Cave: gegraveerde rode oker (Foto door [Chris Henshilwood](#), Wikimedia Commons)
2. De Stijl: Compositie met grijze lijnen van Piet Mondriaan ([Haags Gemeentemuseum](#), Wikimedia Commons)
3. 'Hashtag' uit Gorham's Cave, Gibraltar. Foto door Stewart Finlayson, Gibraltar Museum.
4. Door *Homo erectus* gegraveerde schelp. Foto door [Hnapel](#), Wikimedia Commons)